

**Vývoj
lužickosrbského
časování
a slovo tvorby**

Richard Bígl

KAROLINUM

Vývoj lužickosrbského časování a slovo tvorby

Richard Bígl

Recenzenti:

doc. Mgr. Bohumil Vykypěl, Ph.D.

PhDr. Ondřej Šefčík, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Richard Bígl, 2019

ISBN 978-80-246-4147-8

ISBN 978-80-246-4208-6 (online : pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Jiřímu Mudrovi (1921–2009),
nezištnému učiteli českých přátel Lužice*

Úvodní poznámky	13
Použité jazykovědné zkratky	13
Méně obvyklé pojmy	13
Časování	15
Konjugační kategorie a třídy	15
Přítomný čas	16
1. osoba jedn. čísla	17
2. osoba jedn. čísla	18
3. osoba jedn. čísla	18
1. osoba dv. čísla	18
2. osoba dv. čísla	19
3. osoba dv. čísla	19
1. osoba mn. čísla	19
2. osoba mn. čísla	19
3. osoba mn. čísla	20
Aorist	21
1. osoba dv. čísla	22
2.–3. osoba dv. čísla	22
1. osoba mn. čísla	22
2. osoba mn. čísla	22
3. osoba mn. čísla	23
Imperfektum	23
2.–3. osoba jedn. čísla	24
1. osoba dv. čísla	24
2.–3. osoba dv. čísla	24
1. osoba mn. čísla	25
2. osoba mn. čísla	25
Perfektum	25
Předminulý čas	25
Budoucí čas	26
Rozkazovací způsob	27
Podmiňovací způsob	29
Přítomnost	29
Minulost	30
Opětovací čas minulý	31
Příčestí přítomné činné	32
Příčestí perfektní činné	33
Příčestí minulé trpné	34
Přechodník přítomný	36
Přechodník minulý	37
Neurčitek	38
Supinum	38
Podstatné jméno slovesné	38
Trpný rod	39
Kmenosloví	41
Kontrakce infinitivního kmene	41
Nekontrakční krácení	42
Násloví	42
Kořenné zakončení vzorů *kaziti a *viděti	43
Přípona *-n(q)-	43
Přechod vzoru *chvorěti k <i>i</i> -časování	44
Úpadek iterativnosti sloves na *-ati, -ajø	45
Změtení s durativy na *-ati, -jø	45
Změtení s durativy na *-ti, -ø	47
Jiné útvary na *-ati, -ajø	48
Změtení s durativy na *-ěti, -jø	49
Změtení s durativy na *-iti, -jø	49
Splnutí *dati s *dajati	50
Přechod k atematickým slovesům	50
Nahrazení přítomního kmene infinitivním	51
Nahrazení infinitivního kmene přítomním	54

Vzájemné ovlivnění slovesných kmenů	55
Přejetí jinოსlovesného kmene	56
Nahrazení jednoho slovesa druhým	57
Rozštěpení slovesa	57
Přizpůsobení imperfektiva základnímu perfektivu	58
Pomocné sloveso *byti	58
Tabulky / Časovací vzory	60
<i>być/byś</i>	61
<i>dać/daś</i>	62
<i>jěść</i>	63
<i>wédźeć/wéźeś</i>	64
<i>měć/měś</i>	65
<i>piejć/pijac</i>	66
<i>chcyć/ksěś</i>	67
<i>wzać/wzēś</i>	68
<i>kupować/kupowaś</i>	69
<i>móc/moc</i>	70
<i>chudnyć/chudnuś</i>	71
<i>pić/piś</i>	72
<i>wjesć/wjasć</i>	73
<i>znać/znaś</i>	74
<i>chorjeć/chorjeś</i>	75
<i>plakać/plakaś</i>	76
<i>wolać/wolaś</i>	77
<i>chwalić/chwaliś</i>	78
<i>kazyć/kazyś</i>	79
<i>słyšeć/słyšaś</i>	80
<i>stać/stojaś</i>	81
<i>widźeć/wiźeś</i>	82
Slovotvorba	83
Předponové odvozování	83
*a-dušiti > ds. <i>ja-dušyś</i>	84
<i>bjez-móc/bźez-moc</i>	84
*do-lězti > <i>do-lězc</i>	84
*jъz-javiti > <i>z-jewić/z-jawiś</i>	84
*ka-dъlbъ > hs. <i>ka-dolb</i> , ds. zast. <i>ka-lub</i>	84
*ko-muditi > <i>ko-mđzić/ko-mužiś</i>	84
*na-běly > <i>na-běl/na-běly</i>	85
<i>mjezy-čas/mjazy-cas</i>	86
*nadъ-jiti > <i>nade-ńć/nade-jś</i>	86
*ne-davъny > <i>nje-dawny</i>	86
*ně-kako > <i>ně-kak</i>	86
*ni-kako > <i>ni-kak</i>	86
*ob-letěti > <i>wob-lećeć/wob-lešeś</i>	86
*orz-tъrgati > <i>roz-torhać/roz-tergaś</i>	87
*otъ-stъpiti > <i>wot-stupić/wot-stupis</i>	87
*o-koť > hs. <i>wu-kut</i>	88
*pa-toky > <i>pa-toki</i>	88
*per-světъly > <i>pře-swěthy/pše-swěthy</i>	88
*perdъ-povědati > <i>před-powědać/pśed-powědaś</i>	89
*po-modry > <i>po-módry/po-modry</i>	89
*podъ-ložiti > <i>pod-ložić/pod-lożyś</i>	90
*pra-stary > <i>pra-stary</i>	91
*pri-jěti > <i>při-jěć/při-jěś</i>	91
*pro-sěkti	92
<i>přećiwo-rěć/pśešiwo-rěc</i>	92
<i>přez-jedny/pśez-jadny</i>	92
<i>sobu-jěducy</i>	92
*so-žerъbna > <i>su-žrěbna</i>	92
*sъ-tegnōti > <i>s-ćahnyć/s-ćėgnuś</i>	92
*u-skočiti > <i>wu-skočić/wu-skocyś</i>	94
*vy-skočiti > <i>wu-skočić/wu-skocyś</i>	94
*въ-dati > <i>-dać/-daś</i>	95
*wъz-ęti > <i>wz-ać/wz-eś</i>	95
*za-klasti > <i>za-klasć</i>	95
Příponové odvozování podstatných jmen	96
Mužský rod	97
*wojewod-a > <i>wójwod-a</i>	97
*uch-ačъ > <i>wuch-ać/wuch-ac</i>	97
*gъpan-achъ > <i>Pan-ach</i>	97
*mōdr-akъ > <i>mudr-ak</i>	98
*kraj-anъ > <i>kraj-an</i>	98
*oġlij-arjъ > <i>wuhl-er/wugl-ař</i>	98
*polv-ašъ > <i>plow-aś</i>	99
*bi-čъ > <i>bi-ć/bi-c</i>	99

*krož-eljъ > hs. zast., ds. <i>kruž-el</i>	99
*pъst-enъ > <i>pjeršč-en</i>	99
*stež-erъ > <i>sčez-or/sčaz-or</i>	100
*rъb-ežъ > ds. <i>rubj-až</i>	100
*gnil-ějъ > ds. <i>gnil-ej</i>	100
*bat-ěnyъ > hs. <i>bač-on</i> , *bot-ěnyъ > ds. <i>boš-an</i>	100
*drobj-ězъ > <i>drobj-az</i>	100
*spě-chъ > <i>spě-ch</i>	100
*tesl-i > hs. <i>čěsl-a</i>	100
*lěn-ichъ > hs. <i>lěn-ich</i>	100
*grěšъn-ikъ > <i>hrěšn-ik/grěšn-ik</i>	101
*otč-imъ > hs. zast. <i>wótč-im</i>	101
*čeljad-inъ > <i>čeledž-in/celaž-in</i>	101
*znajem-išъ > hs. <i>znam-š</i> , *čъrn-išъ > ds. <i>carn-iš</i>	101
*Lъž-itjъ > <i>Luži-ic/Luž-yc</i>	101
*dol-janinъ > <i>del-an/dol-an</i>	102
*gъrnъk-jarjъ > <i>hornč-er/gjarnč-ar</i>	103
*bo-jъ > <i>bój</i>	103
*žъva-kъ > <i>žwa-k</i>	103
*ty-lъ > <i>ty-l</i>	103
*tuk-lъ > ds. zast. <i>tuk-l</i>	103
*lys-manъ > <i>lys-man</i>	104
ds. <i>wujk-o</i>	104
*tvar-ogъ > <i>twar-oh/twar-og</i>	104
*mъdr-ochъ > <i>mudr-och</i>	105
*osl-onъ > ds. <i>wosl-on</i>	105
*wich-orъ > <i>wich-or</i>	105
*pisk-orъ > <i>pisk-or/pisk-or</i>	105
*běl-ošъ > <i>běl-oš</i>	105
*pъstr-ogъ > <i>tr-uh/pstr-ug</i>	105
*da-gъ > <i>da-r</i>	105
*kol-sъ > <i>kló-s/klo-s</i>	106
*blъdi-šъ > nář. <i>bludži-š</i>	106
*or-tajъ > ds. zast. <i>ra-taj</i>	106
*pъja-teljъ > <i>pře-čel/pšija-šel</i>	106
*pas-tyrjъ > <i>pas-tyr/pas-tyř</i>	106
*po-tъ > hs. <i>pó-t</i>	106
*ta-tъ > ds. <i>ta-š</i>	106
*kož-uchъ > <i>kož-uch</i>	107
*čep-uljъ > hs. <i>čep-l</i> , *sněg-uljъ > ds. <i>sněg-ul</i>	107
*pěst-unъ > hs. <i>pěst-on</i>	107
*ok-unъ > ds. <i>wok-un</i>	107
*kotj-urъ > ds. zast. <i>koc-ur</i>	107
*kot-usъ > ds. <i>kot-us</i>	107
*perk-ušъ > <i>prěk-uš</i>	107
*bjak-utъ > <i>bak-ut/bjak-ut</i>	108
*sta-vъ > <i>sta-w</i>	108
*gъrn-ukъ > <i>horn-uk/gjarn-uk</i>	108
*kop-ylъ > nář. <i>kop-yl</i>	108
*gorъk-yšъ > <i>hórk-iš/Gork-iš</i>	108
*rad-ъ > <i>rad</i>	108
*dobyt-ъkъ > <i>dobyt-k</i>	109
*nog-ъtъ > <i>noch-é/nok-š</i>	110
*kop-ъcъ > <i>kón-c/koň-c</i>	110
*plač-ъ > <i>pláč/plac</i>	111
*gvoz-d-ъjъ > <i>hózdž/gozdž</i>	111
*brjъš-ъkъ > <i>brjъš-k</i>	111
*koz-ъlъ > <i>koz-ol</i>	112
Ženský rod	112
*slav-a > <i>slaw-a</i>	112
*kol-da > <i>kló-da/klo-da</i>	113
*rъb-ežъ > hs. <i>rubj-ež</i>	113
*kab-ěja > <i>kab-ija/kab-eja</i>	113
*kъp-ělъ > <i>kъp-el</i>	113
*lěv-ica > <i>lěw-ica</i>	114
*kъn-iga > <i>kn-iha/kn-igy</i>	115
hs. <i>bobr-ija</i>	115
*pust-ina > <i>pusč-ina</i>	115
*šer-izna > <i>šer-izna/šer-izna</i>	116
*pit-ja > <i>pic-a</i>	116
*mat-jecha > <i>mac-ocha</i>	117
*or-lъja > <i>ro-la</i>	117
*da-nъ > <i>da-n</i>	117
*chud-oba > <i>chud-oba</i>	117
*syk-ora > <i>syk-ora</i>	117
*běl-ostъ > <i>běl-osč</i>	117
*lub-ošča > hs. <i>lub-osča</i>	118

*kok-ošь > <i>kok-oš</i>	118
*drēm-ota > <i>drēm-ota</i>	118
*dorg-otь > ds. <i>drog-oš</i>	118
*pьstr-oga > hs. <i>pstr-uha</i> , *ostr-oga > ds. zast. <i>wotš-uga</i>	119
*pě-snь > <i>pě-seň</i>	119
*dras-ta > <i>dras-ta</i>	119
*bi-tva > <i>bi-twa</i>	119
*mok-tь > <i>móc</i>	119
*kok-ulja > <i>kok-ula</i>	119
*polv-uša > <i>plow-ša/plow-uša</i>	120
*skr-uta > <i>skr-uta</i>	120
*kněg-yни > <i>knje-ni/kně-ni</i>	120
*u-zda > <i>wu-zda</i>	120
*boja-znь > ds. <i>boja-zň</i>	120
*nit-ьka > <i>nit-ka</i>	120
*met-ьla > <i>mjet-la/mjet-la</i>	121
*četyrt-ь > <i>štwórć/stwjerš</i>	121
*chwal-ьba > <i>chwal-ba</i>	122
*kněž-ьja > <i>knjež-a/kněž-a</i>	122
*gьpan-ьji > hs. zast. <i>pan-i</i>	122
*pелuš-ьka > <i>pjeluš-ka</i>	122
*pazder-ьnja > <i>pazđer-nja</i>	123
Střední rod	123
*my-dlo > <i>my-dlo</i>	123
*kur-ę > <i>kurj-o/kurj-e</i>	124
*per-ice > hs. <i>pjer-ico</i>	124
*žen-isko > <i>žon-isko</i>	124
*pastv-išče > <i>pastw-iščo</i>	124
*vět-je > zast. <i>wěc-o</i>	125
*greb-lo > <i>grjeb-lo/hrjeb-lo</i>	125
*pol-mę > <i>plo-mjo/plo-mje</i>	126
*pis-mo > <i>pis-mo</i>	126
*suk-no > <i>suk-no</i>	126
*vez-slo > <i>wje-slo/wja-slo</i>	126
*ži-to > <i>ži-to/ży-to</i>	126
*kop-yto > <i>kop-yto</i>	126
*lět-ьko > <i>lět-ko</i>	126
*sьln-ьce > <i>stón-co/styň-co</i>	127
*wesel-ьje > <i>wjesel-o/wjasel-e</i>	127
*uš-ьko > <i>wuš-ko</i>	127
*olkom-ьstvo > <i>lakom-stwo</i>	128
Adverbializace	129
Příponové odvozování přídavných jmen	129
*dьvoj-akь > <i>dwoj-aki</i>	129
*nos-atь > <i>nos-aty</i>	129
*skorp-avь > <i>škrop-awy</i>	130
*derv-ěпь > <i>drjew-jany</i>	130
*bab-inь > <i>bab-iny</i>	130
*tiš-inькь > hs. <i>číš-inki</i>	131
*znamen-itь > <i>znamjen-ity</i>	131
*milost-ivь > <i>milosc-iwy</i>	132
*gowęd-ьjь > <i>howjaz-y/gowjez-y</i>	132
*gan-livь > hs. <i>han-liwy</i>	133
*gorě-njь > hs. zast. <i>horje-ni</i>	133
*olk-omь > <i>lak-omy</i>	134
*stь-огь > <i>st-ory</i>	134
*oręch-onь > <i>worjech-owy</i>	134
*kyp-гь > <i>kip-ry</i>	135
*wьčęga-šьnjь > <i>wčęraw-ši/cora-jšny</i>	135
*wěs-tь > <i>wěs-ty</i>	135
*niz-unькь > ds. zast. <i>niz-unki</i>	135
*počьsti-vь > <i>pócći-wy/pocći-wy</i>	136
*boja-znь > <i>boja-zny</i>	136
*qz-ькь > <i>wus-ki</i>	136
*kos-ь > hs. <i>kos-y</i>	136
*bolž-ькь > ds. zast. <i>blož-ki</i>	137
*swět-ьль > <i>swět-ly</i>	137
*dar-ьmь > ds. zast. <i>dar-my</i>	137
*perd-ьnjь > <i>pręd-ni/prjed-ny</i>	137
*směš-ьпь > <i>směš-ny</i>	138
*zem-ьskь > <i>zem-ski</i>	139
Adverbializace	140
Příponové odvozování sloves	140
*děl-ati > <i>džěl-ac/žel-aš</i>	141
*orzum-ęti > <i>rozum-ić/rozm-ęš</i>	142
*sęd-iti > <i>sudž-ić/suž-iš</i>	142
*kra-kati > <i>kra-kać/kra-kaš</i>	143

*blěd-ŋoti > <i>blěd-nyć/blěd-nuš</i>	143
*ljub-ovati > <i>lub-ować/lub-owaš</i>	144
*šěrŋ-tati > <i>šep-tać/šep-taš</i>	144
*vzsta-vati > <i>sta-wać/sta-waš</i>	145
Odvozování koncovými částicemi	145
*dŋvojŋ-ci > <i>dwój-ce/dwoj-cy</i>	145
*kŋ-de > <i>h-dže/žo</i>	145
*tu-dy > <i>tu-dy</i>	145
*na-dŋ > <i>na-d</i>	146
*ka-ga > <i>ka-ha/ka-ga</i>	146
*gorě-jŋ > ds. <i>gorje-j</i>	146
*vŋŋŋ-ka > <i>won-ka/wen-ka</i>	146
*ka-ko > <i>ka-k</i>	146
*a-lě > <i>a-le</i>	146
*neže-li > hs. zast., ds. <i>njež-li</i>	146
*ta-mo > <i>ta-m</i>	147
*onogŋda-no > <i>wónda-no/wonga-no</i>	147
*kŋdy-si > hs. <i>hdy-s</i> , ds. nář. <i>gdy-sy</i>	147
*da-ti > ds. <i>da-si</i>	147
*nyně-to > <i>ně-t/ně-to</i>	147
*e-vi > zast. <i>he-w</i>	148
*be-zŋ > <i>bje-z/bže-z</i>	148
*ka-že > <i>ka-ž</i>	148
Skládání	148
*běl-o-volsatŋ > <i>běl-o-wlosaty</i>	149
*pol-ŋ-noktŋ > <i>poł-nóc/poł-noc</i>	149
Spřáhování	149
Použitá literatura	150
Souhrn	156
Résumé	157

Použité jazykovědné zkratky

ak.	akuzativ
č.	číslo
dat.	dativ
ds.	dolnosrbský
du.	duál
dur.	durativní
dv.	dvojný
f.	femininum
gen.	genitiv
h/ds.	horno- a dolnosrbský
hs.	hornosrbský
ie.	indoevropský
instr.	instrumentál
iter.	iterativní
jedn.	jednotný
komp.	komparativ
lok.	lokál
m.	mužský, maskulinum
mn.	množný
n.	neutrum
nář.	nářeční
nom.	nominativ
os.	osoba
p.	pád
pl.	plurál
podst.	podstatný
poz.	pozitiv
préz.	prézens, prezentní
příd.	přídavný
psl.	praslovanský
sg.	singulár
sch.	srbocharvátský
st.	stupeň
stč.	staročeský
stř.	střední
stsl.	staroslověnský
vok.	vokativ
zájm.	zájmeno
zast.	zastaralý
ž.	ženský

Méně obvyklé pojmy

jednodobý	jednorázově trvající, neopakující se
kmenostup	tvaroslovná obměna fonémů v kořeni; ablaut

moce	přechylování; z latinského <i>mōtiō</i> , ‚pohyb‘
novota	novost vzniklá ze stařiny; inovace
osmnáctivěčný	pocházející z osmnáctého věku, století
přemyslit	opatřit jiným významem, přehodnotit, přeznačit, přeinterpretovat
přestrojit	změnit ustrojení, podobu
sřek	hláska nebo hláskové skupení schopné nést jeden přízvuk; slabika
stařina	starší podoba, stav
stavoměnný	označující změnu stavu; evolutivní
střída	střídání kmenostupné nebo jiné; ablaut
vesní	patřící ke vsi, vesnici
změtení	zmatení, smíchání, významové splynutí

Cizojazyčné součásti textu jsou kvůli dokumentační povaze monografie uváděny ve své historické podobě. Z typografických a didaktických důvodů od této zásady v drobnostech upouštím, není-li dotčeno tvarosloví.

Na práce jednoho a téhož autora odkazují původní, tedy i různou formou jeho jména (kupř. SWĚTLIK 1707, SWÓTLIK 1721); normální podoba stojí u děl tištěných anonymně (SWĚTLIK 1690). Podobně je tomu s časopisy, jejichž název se v průběhu vydávání měnil.

Toto pojednání je pokračováním historické mluvnice, jejíž první část (*Vývoj lužickosrbského skloňování a stupňování*. Praha, Karolinum 2013) obsahuje v úvodu a souhrnu podrobnější informace o použité metodě.

Konjugace znamená ohýbání sloves. Jejich **určitými tvary** se vyjadřují mluvnické kategorie (významy) osoby, čísla, času, způsobu a slovesného rodu. Slovesné formy jsou jak prosté (jednoslovné), tak složené z více slov. Je-li součástí finitní formy přičestí (např. *hs. sy byl, by měli*), může tato vyjadřovat též jmenný rod nebo osobovost.

Neurčitými tvary jsou infinitiv, supinum, participia, přechodníky a podstatné jméno slovesné. Nevyjadřují osobu, čas (absolutní) ani způsob.

Kmen přítomní zjistíme oddělením koncovky 3. osoby času přítomného (psl. *jes-tb, chvali-tb, vede-tb*). Kmene infinitivního se dobereme oddělením koncovky neurčitku (*by-ti, chvali-ti, baltoslovansky ved-ti*). Na praslovanském neurčitku *ves-ti*, jakož i 1. osobě prezentu *chvaljq a vedq* je přítom zjevno, že už pro předminulé tisíciletí jsou oba pojmy stanoveny historicky.

Sloveso se **neguje** hlavně předponou *h/ds. nje-*, méně *no-/njo-*, *hs. ni-* a *ds. nja-*. K distribuci viz prefix **ne-*. Ve složeném tvaru se záporka obvykle předráží pomocnému slovesu, potažmo podmiňovací částici.

Konjugační kategorie a třídy

Osoba je trojí. Totožnost podmětu s mluvčím si žádá první osobu, s adresátem druhou, netotožnost subjektu s účastníkem rozmluvy třetí.

Ze skloňování známe **číslo, jmenný rod a osobovost**. Poslední dvě kategorie praslovanské verbum (kromě rodovosti přičestí) neznalo. Když se prarbská koncovka nom. du. přídavných jmen ženských a středních *-ej* rozšířila k zájmenům bezrodým, zůstaly *mej, vej* bezrodé i nadále. Stejně se vedlo slovesné koncovce 1. osoby dv. č. *-mej* za původní *-vě*. Ve 2./3. osobě však stálo *-ta*, přímo vybízející k přijetí jinak ustupujícího, byť duálové *-j* rovněž obsahujícího, formantu mužských adjektiv *-aj*. Situace mohla vyústit v trojí: 1) Vítězství *-aj*, jež nenastalo, protože soupeř – hlavně prostřednictvím bezrodého *vej* – byl příliš silný. 2) Vítězství *-ej*, jež kvůli mizení deklinačního *-aj* nastalo v Dolní a střední Lužici. 3) Uplatnění obou koncovek a s ním souvisící zavedení rodového třídění ve spisovné hornosrbštině. LÖTZSCH, který se problémem dopodrobna zabýval, zjistil, že „materiál ze starší hornosrbšské literatury dovoluje nanejvýš konstatování tendence k rodové diferenciaci v některých památkách. Přitom spisovatelé dotyčných památek stáli pravděpodobně pod vlivem gramatické tradice, tak jako se dnešní hornosrbští autoři v tomto ohledu řídí mluvnicemi požadovanou normou, třebaže se tato ani v nejmenším neopírá o lidový jazyk.“ Starší gramatickou tradici, připisující *-taj* maskulinům a *-tej* femininům/neutrům (1965: 88), porušil JORDAN, omezuje první koncovku na rationalia (1841: 145). MUCKovi se tato dělba zdála „svévolnou“ (1891: 507), nicméně v následujícím století ji literatura přijala za svou. Kategorie osobovosti tu zavládla podobně jako v ak. du. jmen, kde však měla systémové opodstatnění.

Čas rozeznáváme přítomný, minulý (perfektum, aorist, imperfektum, iterativní perfektum), předminulý a budoucí. Dokonavý aorist a nedokonavé imperfektum se společně nazývají präteritem. Jde o čas vyprávěcí a vzpomínkový (JANAŠ 2011: 286). Označuje v minulosti skončený děj, u něhož nepociťujeme spojitost s přítomností (ŠEWC 1968: 178). Z dolnosrbšské mluvy se vytratil, avšak na přelomu 20. století jej lid ještě pasivně ovládal (NOWAK 1954: 97).

Uplatnění minulých časů ve staré hornolužické srbštině prostudovala BRANKAČKEC 2014.

Podstata **vidu** spočívá v protikladu sloves dokonavých a nedokonavých. K prvním náleží momentanea a distributiva, k druhým durativa a iterativa. Spisovný vid rozhoduje o výběru z jednoduchých časů minulých, ovlivňuje taktéž tvar budoucího času a volbu mezi přechodníkem přítomním a präteritním. Bije však do očí, že preskriptivní mluvnicí protičeří mnohé doklady starého a obecného jazyka. WERNER prozkoumav hornosrbšský aspekt zjistil, že vidová opozice je tu „spíše lexikální než gramatické povahy“, čímž se blíží praslovanskému stavu (2003: 253). V něm se protiklad perfektivnosti a imperfektivnosti teprve rodil, takže hovoříme-li o praslovanském vidu, jde jen o pomocné promítání přítomné kategorie do minulosti. Přesnější by bylo operovat s opozicí určenosti a neurčenosti. Děj determinovaný byl prostorově nebo průběhově omezený, kdežto děj indeterminovaný byl sám o sobě v prostoru nezařaditelný, ve svém průběhu neomezený (LAMPRECHT 1986: 200). Osamocený jazyk na okraji Slovanstva pozoruhodně obráží starobylý systém, nedbaje kodifikovaného vidu. Například ve výpovědích *holčzka wjazy drafczenja trjebafche, a faštužba βo pfchezo bóle pomjen-fchi* ‚výdělek se stále více zmenšoval‘ (MUCŽINK 1867: 15), *dobrocziwofcz, kotraž mje tudy wobdawa, frudzi mje* ‚tuz

rmoutí / velmi zarmucuje' (40), *pućzowanje inspektarja bliżefche βo ke kónzej. Pfczezo bliże a bliże pfchińdze k Moskwje ,přicházel' (50), si Srb vystačí se slovesem dokonavým, zatímco Čech musí sáhnout po nedokonavém derivátu. Podobně věta *woni poczachu iych moc sacpicz* ,moci pohrdati' (FRENTZEL 1688: 90) ukazuje negramatikalizaci vidového protikladu – co se začalo, jasně trvá, tudíž bezpříznaké perfektivum postačuje. Širší platnost dokonavých sloves dokreslují WORNARovi důvěrníci, kteří větu *ja rowno toś tu swęcu zapalujom* opravili na *zapalijom*. „Když pravíš *zapalujom*, musí jich být několik. Nebo také: *Ja to zapalujom a zapalujom, ale to se njoco a njoco palis*.“ (1997: 16). Lužičtina nemusila stará slovesa opětovací durativizovat, poněvadž si k vyjádření bezprostředního trvání uchovala použitelnost neurčených perfektiv. Věta *Wón njecha na to wjace dopomnjeny być sice* znamená ,Už nechce, aby se mu to připomnělo', leč na první místo klade FAßKE význam ,připomínalo' (1981: 321). Ani pojem imperfektiva tu nelze brát doslova. *Bić* nazýváme slovesem nedokonavým (175/215), což potvrzuje výpověď *Wón je mje bił* ,Zasazoval mi rány'; druhý smysl ,Zasadil mi ránu' (96/69) mluví proti.*

Kategorie **způsobu** disponuje složkami oznamovací, rozkazovací a podmíňovací.

Slovesný rod je dán protikladem činnosti a trpnosti.

Při **klasifikaci** lužickosrbských sloves vycházíme ze zakončení přítentního kmene neboli jeho příznaku. K tzv. *e*-konjugaci (ds. mladší *o-*) patří např. *h/ds. wjesć/wjasć*, k *i*-konjugaci *chwalić/chwaliś* a k *a*-konjugaci *wolać/wolaś*. Podrobněji se slovesa třídí podle infinitivní kmenotvorné přípony. Stranou stojí tradiční skupina sloves atematických: *być/byś, dać/daś, jěś, mjeć/mjęś, wędzeć/wjęześ*. Nazývají se též bezpříznakovými, poněvadž osobní koncovky spojují přímo s kořenem.

K *i*-konjugaci náleží také slovesný podvzor dolnosrbský *brojś* (vzoru *chwaliś*) a vzor *stojas* (s germanismem *dejas* míti, musiti), jejichž 3. osoba jedn. č. zní *broj, stoj, dej*, poté co *-i* splynulo s předcházejícím *-j-*. Srov. *ia se bogym* (JAKUBICA 1548: 299/20), *Bog stogi* (THARAEUS 1610: 92/20), *tü stogisch* (218/6), *Won io sagojł twoie ranü* (286/8), *fchyknich hugojł* heilete (FABRIZIUB 1709: 316/19) oproti *hugoj fchyknich machte gefund* (37/16), *tij fastoyłł* (MOLLER 1574: 116/8), *Jo fagoyłł twoye Rahny* (167/8), *Kenż ftoj* (HAUPTMANN 1769: 3/8), *ńeboim βe* (OLESCH 1977: 250).

Pohlcování kmenového příznaku lze odhadnout také ze starých hs. spisů: *piśsane stoi* (Čichor, ŠEWC 2006: 44/214, srov. *k jenei žiwei nadęji* 45/262), *piśsane stoi* (Prætorius, 44/23, srov. *k žiwei nadžiji* 45/3), *stoj steht* (TICINUS 1685: a6), *wono stoi piśsane* (STONE 1701: 119/19, srov. *twoi Nepżacźel* 20), *Choiż fso boy* (163/18, srov. *fwoy Jafek* 169/10), *tón Lubé moy ftoj za najcheyu Scźęnu* (SWĘTLIK 1690: qq+1), *Muż/kiż so teho Knęta boj* (RIOTTE 1696: 53/10).

Přítomný čas

Pravidelné kmenové zakončení *-aje-* se ve staroslověnštině mnohdy nachází s asimilací *-je-* k předcházející samohláse, např. 2. osoba sg. *гнѣвааша са*, 3. *подобашъ*, 2. pl. *знааше*; vyskytují se i následně stažené tvary *повѣдаши, прѣбываше* (KURZ 1969: 119). Tato praslovanská tendence našla své uplatnění v prasarbštině (3. sg. **dělajet' > *dělajat' > h/ds. dźęła/źęła*), přičemž tu spolupůsobila podoba neurčitku (**dělati*). Neprosadila se toliko u jednoslabičných základů; u některých z nich by návazná kontrakce (**jgrajet' > *jgra, *tajet' > *ta*) byla vytvořila nejednoznačné formy – srov. souzvučné substantivum a pronomen. **Ustavení a-konjugace** je doloženo již v počátcích písemnictví: **pominajety > pomina* (RICHTER 1543: 11), **volajety > wola* (JAKUBICA 1548: 26/23), **powędajety > poweda* (MOLLER 1574: 187/17), **starajety > so stara* (GREGORIUS 1593: 50/3).

Vznik *a*-konjugace bývá většinou spojován s kontrakcí **dělaje > *dělá*, přičemž výjimečná kvalita kontraktému (MARVAN 2000: 94, mělo by být **dělě*) se vysvětluje nápodobou pravidelného stažení **umęje > *umě* (187). To však postrádáme v dolnosrbštině (*źęła × wumęjo*).

Výjimečné jsou píšňové staženiny kvůli metru: *ya nepoznam* (SWĘTLIK 1696: 27/8), *ja huśnam* (OLESCH 1977: 216/15); srov. *Traju & trajem*, contracté *Tram* (FRENCELIUS 1693–96: 928).

Stažením **-aja-* v **-a-* se slovesa typu **volati* v 2.–3. osobě sg., 1.–3. du. a 1–2. pl. připodobila atematickému **j്മေတီ*. Úplné konjugační splnutí nastalo, když se 1. os. sg. **volaju* změnila podle **jmam* ve **volam*, aby nesplynula s krátkí se 3. os. pl. **volajut' > *volaju*, a naopak 3. os. pl. **jmu* se dle **volaju* rozšířila na **jmaju* k rozlišení od souzvučného tvaru slovesa **jati* (< **jeti*, srov. TRÁVNÍČEK 1935: 417). V 1. os. jedn. č. dosvědčují novotu už nejstarší památky: *Ja pfchifaham* (Budyšínská přísaha, SSD 1967: 33/7), *ia wolam* (RICHTER 1543: 11), *Schyhiwam fe* (JAKUBICA 1548: 301/6), *Ja ffe chowam* (TRAUTMANN 1556: 14/4), *wotpotzywam* (MOLLER 1574: 127/1), *dawam* (Worjeh, SCHUSTER 2001: 140). V 3. mn. rovněž: *woni maiu* (JAKUBICA 1548: 8/2), *knęhřha maju* (TRAUTMANN 1556: 1/II.2), *mayu* (MOLLER 1574: 60/5), *maiu* (Worjeh, SCHUSTER 2001: 58).

A-časování zaniklo v katolickém nářečí u sloves majících v kmenovém zakončení labiálu, např. *spęwjem, spęwjeś, spęwje, spęwjemoj, spęwjetaj, spęwjetaj, spęwjemy, spęwjeće, spęwjeja*. Zdrojem změny byla slovesa typu *kup(o)wac* s dialektálním časováním *kupwjem, kupwjeś, kupwje* atd. (ŠEWC 1955–57: 2162–63). Literáři pod jednou psali po staru: *kotręż wuznawa* (TICINUS 1685: a3), *Spęwa βo źikrocź* (SWĘTLIK 1696: 17/4), *Muzcźę hech dźęwayu* (1707: Gen34.21), *Peńęzē trebacze* (WÓSKI 1759: 58).